

Grootvader Josl wil nog op zijn achtenzeventigste gaan trouwen

Melech Ravitch

Net als de aartsvaders uit onze overlevering waren ook de 'grootvaders' uit mijn eigen kleine familiekring heel gewone mensen. Niets menselijks was hun vreemd en daar heb ik als kleinzoon alle vrede mee. Het verhaal dat ik nu ga vertellen is dan ook niet bedoeld om de goede naam van mijn grootvader van moeders kant, reb Jossele Rozenblat uit Radymno, te verheffen of te besmeuren. Het is alleen mijn bedoeling een geschiedenis te vertellen die mij destijds heel sterk heeft beziggehouden. Ik was toen, in het jaar 1908, veertien jaar oud en mijn grootvader achtenzeventig.

Maar nog voor ik mijn verhaal begin, wil ik hier uit het levensboek van mijn moeder, Hinde Bergner, citeren. In dat boek met de titel *In di lange winter-necht*, schrijft ze het volgende:

'Mijn moeder is drieënzeventig geworden, maar daarvan was ze twintig jaar ziek. Mijn vader voelde zich daardoor tekort gedaan... ik herinner me dat hij vaak in gedachten verzonken en terneergeslagen was en soms zachtjes een wat smartelijk wijsje voor zich uit zong. En er zelfs van tijd tot tijd plezier in had een praatje te maken met een buurvrouw en haar hand vast te houden. Toen mijn moeder stierf was mijn vader een heel eind boven de zeventig. Hij had kinderen om zich heen die overal voor zorgden en ook dienstmeisjes. Maar desondanks deed hij een poging te hertrouwen en zelfs met een vrouw die veel jonger was dan hij. Hij had al een eerste ontmoeting met de toekomstige bruid geregeld, maar de kinderen hebben daar, om de waarheid te zeggen, een stokje voor gestoken.'

En nu volgt hier de versie van mij, haar zoon, van die eerste ontmoeting met de bruid:

Nadat mijn grootmoeder Blime was gestorven en de dagen die daarop volgden zich aaneenregen tot maanden, werd de stille, smartelijke stem in mijn grootvaders inborst sterker en sterker om ten slotte aan te zwellen tot een krachtig lied van verlangen in zijn oude hart. Een grote kenner van de Tora was hij nooit geweest, maar in de Vijf Boeken van Mozes, in Pirkee Avot en in de Tsennerenne wist hij min of meer de weg. Hij zocht in die boeken troost, kracht en een rechtvaardiging voor wat hij van plan was te gaan doen. Opgetogen las hij in de sidra *Chajee Sara* de volgende passage: *Wajosef Avraham wajikach isja...*¹ Mijn grootvader zocht weliswaar zijn heil in de Tora, maar de Tora was al eerder op zijn pad gekomen middels de geschiedenis van zijn eigen vader Mosjee. Die was dadelijk na de dood van zijn moeder met een jonge, knappe vrouw getrouwd. Een vrouw die hij al heel goed kende voordat Sime, zijn zieke vrouw, die hem vele kinderen had gebaard, was overleden. Waarvoor diende hij in de Tora te zoeken, als hij een vers kon opzeggen uit het leven van zijn eigen vader: *Wajosef Mosjee wajikach isja, oesjma Malkele*. En Mosjee nam een andere vrouw, Malkele genaamd. En die zou hem vier zonen en een dochter schenken.

En terwijl mijn overgrootvader Mosjee al in 1892 was gestorven, leefde Malkele, zijn tweede vrouw, nog in 1908.

Malkele, mijn grootvaders stiefmoeder, was jonger dan haar stiefzoon en uit de familiekring verstoten vanwege een conflict over de erfenis, omdat Mosjee, haar tweede man, de vader dus van mijn grootvader, in zijn testament zijn hele vermogen had vermaakt aan de jonge kinderen van Malkele. Zijn eigen, reeds volwassen kinderen van zijn eerste vrouw, die bij zijn dood allen al een eigen gezin hadden, had hij helemaal niets nagelaten. Maar nu was dat conflict vergeten en klopte Jossele, de 78-jarige stiefzoon, met zijn ongestilde verlangens bij zijn stiefmoeder aan en stortte hij bij haar zijn bittere hart uit. Misschien wist zij raad. Nu dat wist ze op grond van haar eigen levensgeschiedenis maar al te goed - en dat was nu juist de raad die mijn grootvader zocht. Hij had alleen niet de moed gehad de woorden over zijn lippen te krijgen. Malkele had echter geen enkele moeite die woorden uit te spreken: 'Doe, Jossele, wat je vader heeft gedaan, ga hertrouwen.'

En ze had haar schoonzoon niet alleen raad gegeven, ze had ook op zich genomen deze lastige taak uit te voeren. Ze had wel wat ervaring met koppelen. En daarbij had ze ook een uitgebreide familie. Joodse handwerkslieden uit anders sjtetls, maar ook joden die op het boerenland woonden, in dorpen uit de omgeving. Juist die mensen hadden vaak haast met het uithuwelijken van hun dochters om te voorkomen dat de dorpsjongens hen lastig zouden vallen. Vaak lieten de dorpsmeisjes zich ook al te gemakkelijk bekeren om te kunnen trouwen met christenen. Maar terwijl de dorpsjoden eropuit waren hun dochters zo snel mogelijk uit te huwelijken, hadden de jongemannen uit de sjtetls niet de minste haast met hen te trouwen. Ook iemand met een handicap was voor de dorpsjoden daarom nog een goede partij. Een weduwnaar zeker en als de weduwnaar geld had, was dat helemaal prachtig. En als de weduwnaar niet meer zo piepjong was, nu, je kon niet alles hebben.

Malkele nam om te beginnen alle weduwes van het sjtetl met haar trouwlustige stiefzoon door, maar op alle kandidaten had ze zelf wat aan te merken en wist ze duidelijk te maken dat ze geen geschikte partij waren voor een huwelijk. En trouwens, twintig jaar lang was Blimesji, zijn vrouw - en de grootmoeder van de verhalenverteller - ziek geweest en geen echte vrouw voor hem geweest en nu... zou hem hetzelfde kunnen overkomen als hij met een wat oudere weduwe trouwde. En daar kwam dan de aap uit de mouw, Malkele had een verre verwante in het dorpje Sosnitse, een meisje zo fris als een hoentje, achttien jaar jong, een dorps kalfje. Ze zou alles voor lief nemen en haar vader, de 'zuurpruim' van het dorp al helemaal. Zij, Malkele, zal een eerste ontmoeting regelen, niemand zal er iets van te weten komen, ze zullen een gesprek hebben met de toekomstige schoonvader, bruid en bruidegom zullen elkaar in de ogen kijken, de sjammes zal erbij worden geroepen, de huwelijksformule zal worden uitgesproken en... 'Jossele, je zult je weer een *mentsji*, een echte man voelen.'

In de stille wateren van mijn gootvaders gemoed viel dat laatste woord als een kooltje van het eeuwig brandende hellevuur - de gedurende tientallen jaren onderdrukte gevoelens van lust en hartstocht werden in één klap aangewakkerd en tot koken gebracht. Zijn rust en kritische

vermogen waren gelijk verdwenen. Maar dat gold alleen voor zijn innerlijke gevoelens, van buiten liet hij niets merken en sprak hij met niemand over dit alles. Hij hield zijn mond stijfdicht en niemand kwam iets van zijn grote geheim te weten.

Op Malkele kon je je verlaten. Al was ze al half blind, op zo'n dag had ze zitten wachten. De familie had haar een levenlang de deur gewezen, nu zou ze met luide trom terugkomen. Er werd afgesproken dat haar verre verwant uit Sosnitse op een bepaalde woensdag, halverwege de maand av (juli-augustus), bij volle maan, samen met zijn vrouw en de bruid, precies om middernacht het sjetel zou komen binnenrijden; hij zou zich dan te voet naar het huis van grootvader begeven, stilletjes op het raam bonzen en op dat teken zou grootvader naar haar, naar Malkele, gaan en zou er een eerste ceremoniële ontmoeting plaatsvinden. Ze zouden dan alle zakelijke details bespreken en dan zou zij, Malkele, ervoor zorgen - aangenomen dat alles in goede orde was verlopen - dat er ook een sjammes (een dienaar van de joodse gemeente) aanwezig zou zijn met de vier stokken van het baldakijn. Een grote toestand hoefde je er op die leeftijd immers niet van te maken.

Er gingen een paar weken voorbij - Malkele had alles voorbereid en alles klopte als een bus. De afgesproken woensdag brak aan, de volle maan scheen en grootvader, die doorgaans gelijk met de kippen 'op stok ging' was ditmaal opgebleven en klaarwakker. Een van de ramen van zijn hoekhuis op het pleintje zag uit op de straat waar Malkele woonde en dat was nu juist het raam, waarop de toekomstige schoonvader een zacht kloppje moest geven. En zo ging het ook, even na middernacht werd er op het raam getikt. Maar ergens was er toch iets misgegaan. Hoewel het middernacht was en alle inwoners van het stadje in een diepe slaap zouden moeten zijn verzonken, was het pal tegenover het huis van grootvader, aan de andere kant van het vierhoekige pleintje, vanwege de warme zomeravond nog een vrolijke boel. Daar woonden in het grote bakstenen gebouw dat grootvader toebehoorde, tussen haakjes het grootste gebouw van het stadje, nu juist twee dochters en een zoon van hem met hun families. Het was vakantietijd en de jongelui die naar het gymnasium en andere scholen buiten het sjetel gingen, waren allemaal thuis. Ze zaten op de stenen trappen voor de poort van het

bakstenen gebouw en hadden allerlei verhalen te vertellen. Hun ouders, die anders om deze tijd zouden hebben geslapen, luisterden toe en genoten van het samenzijn met hun kinderen. Tussen die ouders bevonden zich ook de twee dochters en een zoon van grootvader. De families hadden al lang in de gaten dat grootvader een groot geheim in zijn hart mee droeg...

Dat de familie tot na middernacht buiten zou zitten, had Malkele in haar perfect beraamde plan niet voorzien.

De maan schijnt, het stadje slaapt en plotseling, geknars van wielen en daar komt een open boeren hooiwagen de markt opgereden en staat stil. De vrolijke gesprekken op de stenen trappen verstommen - wie kan dat zijn, midden in de nacht? Misschien hebben ze een zieke naar de dokter toegebracht - en men praat weer verder, maar met één oog gericht op de boerenwagen die op een flinke afstand van het bakstenen gebouw tot stilstand is gekomen.

De voerman springt snel van de bok, spreidt een bundeltje hooi uit voor de paarden en bindt hen met hun leidsels vast aan een paal van de stadspomp met het grote rad. Na hem stappen twee vrouwen uit de wagen. De drie, allen vrij lang van postuur, begeven zich vervolgens in de richting van het huis van grootvader. Ze gaan daar echter niet naar binnen, maar lopen de Schoolstraat in, de straat waar het zijraam van grootvaders huis op uitziet. In de Schoolstraat, dat weet iedereen, woont Malkele... Op de stenen trappen voor het bakstenen gebouw is het nu ineens doodstil. Je kunt elk geluidje in de wijde omtrek horen. De mensen buiten horen hoe de drie even stilstaan, ze horen een klopp op het raam en ze horen iemand stil roepen: 'Reb Josl, reb Josl!' Ze horen zelfs hoe iemand in het huis van grootvader met hese stem antwoordt. En het duurt niet lang tot grootvader zelf te zien is op de drempel van zijn huis, dat uitkomt op een mooi en breed trottoir. Zijn baard geeft in het maanlicht een zilveren glans aan zijn prachtige, lange bontjas, in zijn rechter hand houdt hij zijn grote stok vast en in zijn linker hand een lantaarn. Want zonder lantaarn zou grootvader zijn huis nooit in het donker verlaten. Gewoonlijk werd die lantaarn door een kleinkind gedragen of door een dienstmeisje of een knecht, maar nu droeg hij die zelf. De lantaarn van zijn verlangen, het laatste lichtje van zijn nog niet

geheel voltooide leven, doordat grootmoeder tientallen jaren ziek was geweest. Grootvader doet nu de deur van zijn huis op slot, controleert of de deur goed dicht zit en gaat op weg, direct de hoek om, de Schoolstraat in. In dezelfde richting als de drie van de boerenwagen lopen, de richting van Malkeles huis.

Nog vandaag de dag lopen me de rillingen over het lijf, als ik terugdenk aan wat ik meer dan een halve eeuw geleden met eigen ogen heb gezien, gebeurtenissen die mij meer dan alle anderen hebben aangegrepen en die ik hier met woorden probeer te beschrijven.

Wat er verder gebeurde doet me nog steeds zoveel pijn dat de woorden tussen mijn vingers blijven hangen en ik ze maar niet op papier krijg, maar ik zal toch proberen er een geordend verhaal van te maken. Dit is wat er gebeurde:

Alle volwassenen en kinderen die op de stenen trappen zaten - en ik was één van hen - spoedden zich naar de Schoolstraat. De een snel, de ander wat langzamer en sommigen, waaronder ik, als een pijl uit de boog. Misschien uit schrik, of juist omdat ik de brand wilde ontvluchten, belandde ik midden in de brandhaard. Ik liep grootvader met zijn lantaarn in de hand voorbij en rende de drie uit de boerenwagen achterna. Ik zag de ouders van de bruid en de bruid zelf, een lange, wat uit de kluiten gewassen jonge vrouw met een boerengezicht, dat zelfs in het maanlicht nog kleur vertoonde - inderdaad 'zo fris als een hoentje'.

Het duurde maar enige ogenblikken. Ik keek om en zag het gebeuren. Om grootvader met zijn lantaarn heen had zich een kleine menigte verzameld en waren er allerlei kreten te horen. En toen zag ik hoe hij het op een lopen zette, terug naar huis en iedereen achter hem aan. Behalve dan wat jongelui die in de richting van Malkeles huis bleven lopen, terwijl de bruid en haar ouders zich tegelijkertijd zo snel mogelijk uit de voeten probeerden te maken.

Op het marktplein en in de omringende straatjes van het sjetl keerde al snel de rust terug. Men hoorde alleen het gekauw van de boerenpaarden die zich het hooi goed lieten smaken en het constante rinkelen van de kettingen van hun tuig die verstrikt waren geraakt in de leidsels.

Alle mensen die op de trappen voor het bakstenen gebouw hadden gezeten stonden nu in de grote slaapkamer van grootvader. Het verlaten bed van grootmoeder was netjes opgemaakt met dekbedden en kussens, terwijl het bed van grootvader er onopgemaakt bij lag. Grootvader zat half versuft van de schrik op het hoge voetenbankje naast zijn grote stoel. Voor hem lag de uitdovende lantaarn: het laatste schijntje licht van zijn laatste hartstocht.

Om beurten voerde een zoon of dochter dan wel een schoonzoon of schoondochter het woord, steen en been klagend, om dan weer direct het zwijgen te worden opgelegd door een ander. Iedereen wilde in zijn eigen woorden grootvader bestraffen voor wat hij had aangericht.

We stonden daar met z'n allen in een halve kring, als in een volksgericht, om grootvader heen. Midden voor ons zat hij, de aangeklaagde, op zijn hoge voetenbankje, diep gebogen, zijn zilveren baard neerhangend over zijn borst, terwijl hij de pijn voelde die veroorzaakt werd door het beschamen van zijn oude manlijkheid.

Het was niets minder dan een proces, een proces tegen een onschuldige. De jongste zoon, Mordechai, trad naar voren. Hij die altijd wel een bijbelvers wist aan te halen en zich meer dan alle anderen zorgen maakte over de erfenis, begon als volgt:

'Vader, vader, zelfs koning David was nog acht jaar jonger dan jij, toen men hem Avisjag, de Soenamitische, bracht...'

Horende hoe nu zelfs koning David erbij werd gehaald, begon grootvader als een kind te huilen. Hij bedekte zijn gezicht met zijn handen en stamelde:

'Kinderen, ik weet niet wat ik heb gedaan, ik weet het niet, het komt allemaal door haar, door haar...,' terwijl hij met zijn hand in de richting van de Schoolstraat wees.

Daarop trad Avrom-Hersj, de oudste schoonzoon, naar voren. Hij, die twintig kinderen had, van wie er twaalf in leven waren gebleven, en zelf al een oude man, zei:

'Vanaf vandaag slaap ik elke nacht bij u in huis, schoonvader. U hoeft nergens bang voor te zijn en jullie, hij wendde zich tot de halve kring rond grootvader, hoeven je ook nergens meer zorgen over te maken. Ik blijf hier - gaan jullie maar slapen!'

En Avrom-Hersj heeft vanaf die nacht acht jaar lang bij grootvader geslapen.

Mijn moeder heeft in haar herinneringen maar een paar woorden opgeschreven: 'Maar de kinderen hebben daar, om de waarheid te zeggen, een stokje voor gestoken', maar ik heb hier het hele verhaal verteld. Precies zoals ik het met mijn veertien jaren heb gezien en beleefd. En laat ik hier eindigen met de woorden, waarmee ik ook ben begonnen:

'Net als de aartsvaders uit onze overlevering waren ook de grootvaders uit mijn eigen kleine familiekring heel gewone mensen. En ik als kleinzoon heb er vrede mee dat niets menselijks hun vreemd was.'

Vertaling: Fred Borensztajn

Noten

1 Genesis 25: Avraham nam (na de dood van Sara) een andere vrouw, Ketoera genaamd. Zij baarde hem...

